

ԴԱՄԲԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԿԱՅՈՒՅՔ

Կահույքագործությունը փայտամշակության կարևոր ճյուղերից է: Հայտնի է տակավին վաղնջական ժամանակներից, երբ մարդը զգաց բազմոցի, րազկաթոռների, գահավորակների կարիքը: Կահույք սկսեցին պատրաստել ոչ միայն սովորական փայտատեսակներից, այլև ընտիր ու թանկարժեք փայտից, շատ հաճախ ընդելուզած թանկարժեք և կիսաթանկարժեք մետաղե բաղադրիչներով, զարդարված զանազան քանդակներով ու գեղակերտ այլ հորինվածքներ:

Թեև գրավոր աղբյուրները հարուստ են կահույքին վերաբերող տեղեկություններով, հասկապես արքայական շքեղաշուք բազմոցների, մահիճների, գեղակերտ գահերի, գահավորակների ու բազկաթոռների «բազմականների» կամ «բազմակալների», որոնց վրա դրվում էին ասեղնագործ «բարձեր»,⁵⁵ բայց դրանց պատկերատեսիկ և ձևերի մակին մենք քիչ բան գիտենք: Սակայն այս հարցում մեզ օգնության են գալիս հնագիտական նյութերը՝ իբրև բացառիկ վեայություններ տվյալ ժամանակի կահույքագործության, գեղագիտական ճաշակի և ոճական դրսևորումների ու ըմբռնումների աղբյուր:

Սիսիանի իշխանական դամբարանում (մ.թ.ա. Iդ.) պահպանված կահույքի մնացորդները բազմատեսակ են՝ պատրաստված բրոնզից, մաս առ մաս ծուլելու եղանակով, հղելված են և լավ փայլեցված: Այնուհետև առանձին մասերը հավաքել են երկաթե կենտրոնական ծողի վրա, իսկ նրանց միջև մնացած դատարկ տարածությունը լցրել հատուկ շաղախով, երկաթե ծողերը միացնող դեր կատարելուց բացի, ոտքերին հաղորդել են ամրություն: Ժամանակի ընթացքում երկաթե ծողերը ժանգոտվել են և պատճառ դարձել բրոնզե մասերի ճաքելուն և փչանալուն: Վերակազմությունը ցույց է տալիս, որ դրանք ունեն տարբեր տրամագծեր: Ընդհանուր առմամբ նկատելի է ոտքերի ստվերանկարների ասաիճանական նեղացում, որոնք կտրուկ անցումներով, երբեմն սահունորեն նեղանում են, երբեմն էլ ուռուցիկ ձևեր ընդունում՝ զանգակների, օղակների, հորիզոնական առևակոսների տեսքով՝ առաջացնելով լույսի ու ստվերի ներդաշնակ խաղ: Ոտքերն իրար են ամրացվել Ու-աձև բրոնզե լայնակի ծողերով՝

⁵⁵ *С.Т.Еремян*, Развитие городов и городской жизни в древней Армении, ВДИ, Москва, 1953, № 3, с. 27-31.

հարդարված ակոսավոր զարդերով (աղ. III, 7):

Երևանում հայտնաբերված կահույքի ոտքերի, ուռուցիկ մասերի տրամագծերը քիչ ավելին են և ունեն նման բարդ ձևավորում:

Սիսիանում հայտնաբերված կահույքի ոտքերի ուռուցիկ մասերը համեմատաբար փոքր տրամագծեր ունեն: Դրանք փայտե ձևավոր միջուկի վրա պատած ռորոնգե թիթեղներ են, որոնց վրա պահպանված են մեխերի անցքերը: Մեզ են հասել նաև փայտե միջուկի առանձին հասվածներ պատրաստված հաստոցի վրա: Վերջիններս, ամենայն հավանականությամբ, բազմոցի (թախտի, մահիճի) և բազկաթռռի առջև դրվող ցածր աթոռակների ոտքեր են:

Կահույքի արտաքին տեսքի վերաբերյալ պատկերացում են տալիս Արտաշատում, Գառնիում և Արմավորում հայտնաբերված կավե արձանիկները, որոնց վրա պատկերված են նման և այլ տիպի բարդ ձևավոր ոտքերով թախտեր, բազկաթռռներ և ցածր աթոռակներ: Այդ տեսակետից առավել ուշագրավ են մոր ու մանկան կավե արձանիկները, որտեղ մայրը նստած է ձևավոր ոտքերով բարձր բազկաթռռին, ոտքերի տակ ցածր աթոռակ՝ դարձյալ ձևավոր ոտքերով:⁵⁶ Որոշ օրինակների վրա աթոռակ կա նաև մոր ծախ կողքին կանգնած երեխայի ոտքերի տակ⁵⁷:

Բացառիկ հետաքրքրություն է ներկայացնում բարձր թախտին նստած, մոր ու մանկան արձանիկը՝ կիսապառկած սղամարդու, երբեմն էլ թախտի մոտ ցածր աթոռին կանգնած սրինգ նվազող երեխայի հետ:⁵⁸ Թախտերն ունեն ձևավոր հաստ ոտքեր, որոնք վերևից ներքև նույն խայնությունն ունեն: Հորիզոնական առնակոսներով ոտքերի կենտրոնական լայն գոտին հարդարված է ծաղկաշղթա զարդերով (աղ. II, 3):

Թախտին նստած կամ կիսապառկած սղամարդու պատկերով Արտաշատում և Գառնիում⁵⁹ հայտնաբերված կավե արձանիկների վրա թախտի ոտքերը ձևավոր են, ըայց առանց կենտրոնական գոտու ծաղկաշղթայի: Այսպիսով, Արտաշատից, Սիսիանի իշխանական դամբարանից և Երևանից հայտնաբերված կահույքի մնացորդները թախտի (աղ. III, 5), ռազկաթռռի (աղ. III, 3), բարձր աթոռի (աղ. III, 6) և նրանց առջև դրվող ցածր աթոռի մանրամասներ են (աղ. III, 4, 7): Ակնհայտ է, որ կավե արձանիկների վրա պատկերված են աստվածներ և աստվածացված հերոսներ, հետևապես կասկածից վեր է, որ վերոհիշյալ հայտնագործությունները ևս վերնախավի կողմից օգտագործվող հանդիսավոր, շքեղ կահույքի մանրամասներ են:

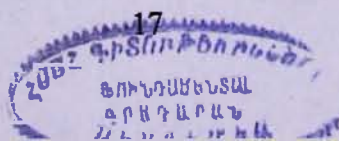
Հ.Ա.Բեյքերը ուսումնասիրելով կահույքի ծագումն ու զարգացումը (մ.թ.ա. 3100-475թթ.) եգիպտական, հունական, մերձավորարևելյան կահույքի ձևերը, պատրաստման հնարները, գտնում է, որ բարդ ձևավոր ոտքերով կահույքը նախ ձևավորվել է մերձավորարևելյան

⁵⁶ Ժ.Դ.Խաչատրյան, Հայաստանի անտիկ շրջանի կորոպլաստիկան, ԼՀԳ, 1977, № 5, տախտ. I, 1, 3, 8: Նույնի՝ Անահիտ դիցուհու պաշտամունքն ու աստվածությունը Հայաստանում և նրա աղբյուրները հելլենիստական աշխարհի հետ, ՊԲՀ, 1985, № 1, աղ. I, 4, 5:

⁵⁷ Ж.Д. Хачатрян, Об антропоморфных коропластике Армении, ВДИ, 1979, № 3, табл. I, 3; Ժ.Դ.Խաչատրյան, Արտաշատ II, Անտիկ դամբարանադաշտեր (1971-1977թթ. պեղումները), Երևան, 1981, տախտ. XXII:

⁵⁸ Ժ.Դ. Խաչատրյան, Անահիտ դիցուհու պաշտամունքը Հայաստանում, Գկ. 1.2, նույնի՝ Հայաստանի անտիկ շրջանի կորոպլաստիկան, տախտ. I, 8:

⁵⁹ Ժ.Դ.Խաչատրյան, Հայաստանի անտիկ շրջանի կորոպլաստիկան, տախտ. II, 2:

տարածաշրջաններում, կրկնելով՝ Միջագետքում (XIII-XII դդ.):⁶⁰ Մ.թ.ա. VIII դ. բարձր աթոռներ հայտնի են Ասորեստանում (Նինվե),⁶¹ Պաղեստինում⁶² աթոռ և թախտ՝ մ.թ.ա. VII-V դդ. (Հորդանանի թանգարան): Կահույքագործության միջագետքյան-ասորեստանյան ավանդույթները շարունակում են գոյատևել և Աքեմենյանների օրոք: Պերսեպոլիսի գանձարանի և սյունազարդ դահլիճի բարձրաքանդակներում Դարեհ I-ը, Քսերքսես I-ը պատկերված են նման, բարդ ձևավոր գահին նստած, ոտքերը ցածր աթոռին դրած:⁶³

Նույն պատկերը նկատելի է հունգարացի գիտնական Դ.Կեսի⁶⁴ աշխատության մեջ, որտեղ կահույքի ծագումն ու զարգացումը ավելի լայն հենքի վրա են քննարկվում: Ըստ Դ.Կեսի՝ ասորա-բաբելական կահույքը հարդարվել է բուսական և կենդանական, ինչպես նաև երկրաչափական, օղակաձև ոսկե և բրոնզե զարդապատկերներով: Պարսիկները, նվաճելով այդ երկրները, կահույքի ինքնուրույն ոճ չստեղծեցին, այլ շարունակեցին ասորա-բաբելականը, սակայն, ավելի շքեղ հարդարանքով:⁶⁵ Քսերքսեսից վերջրած հույների ավարի մասին խոսելիս Հերոդոտոսը (IX, 80, 82) նշում է նաև ոսկե, արծաթե, ոսկեջրած և արծաթաջրած մահիճների (թախտի) ու սեղանների մասին:

Սելևկյան դրամների վրա պատկերված թիկնակով և առանց թիկնակի գահերը հելլենիստական շրջանում կահույքի այդ տեսակը ավանդույթների շարունակության վեայությունն են:⁶⁶ Անտիոքոս II-ի և Սելևկոս II-ի Շոշում կտրած դրամների դարձերեսին Ձևը նստած է նույնատիպ գահի վրա:⁶⁷ Ամաստրիսի՝ մ.թ.ա. 300-285թթ. թվագրվող քաղաքային դրամների դարձերեսին Ձևը կրկն պատկերված է նմանատիպ գահի վրա:⁶⁸ Հելլենիստական շրջանի բարդ, ձևավոր կահույքի ոտքեր և մասեր են հայտնաբերվել Այ-համունում:⁶⁹ Միրինայի կավե արձանիկների վրա պատկերված են նման ոտքերով գահավորակներ, մահիճներ և նրանց առջև դրված ցածր աթոռակներ:⁷⁰

Բարդ, ձևավոր ոտքերով կահույքի աքեմենյան ավանդույթները շարունակվել են Պարթևստանում: Այդ են վեայում բրոնզե բարդ, ձևավոր (զուգահեռներով և օղակներով) ոտքերի մասերի հայտնաբերումը Ասսիդի-ի Աուլեյմանի մեծ տաճարից:⁷¹ Բրոնզե ոսկեզօծ նմանատիպ ոտքերի մանրամասներ գտնվել են Շամիի դամբարանում⁷² (մ.թ.ա. II դ.), որը, ինչպես ենթադրվում է, պատկանել է շքեղ թախտի, իսկ հետագայում օգտագործվել իբրև թաղ-

⁶⁰ H.S.Baker, Furniture in the ancient world. Origins, evolution 3100-475 B.C., Newyork, P. 216-217, fig 349.

⁶¹ Նույն տեղում, էջ 224:

⁶² Նույն տեղում, նկ. 361, 362:

⁶³ Նույն տեղում, էջ 226, նկ. 365: E.E.Schmidt, Persepolis I, Chicago, 1953, pl. 77-78, 96-98, 104-111, 119-123; Памятники мирового искусства, М. 1968, рис. 291-293.

⁶⁴ J.Kec, Стиму мебели, Будапешт, 1981, с. 5-31, табл. 5, 61-75.

⁶⁵ Նույն տեղում, էջ 30, 31:

⁶⁶ H.Sejrig, Trésors du Levant Anciens et Nouveaux, II, Paris, 1973, pl. 9, 5, 1-5, 10, 5-18, 19, 21, 22 և այլուր:

⁶⁷ G.Rider, Suse, sous les Seleucides et les Parthes. Les trouvailles monétaires et l'histoire de la ville, Paris, 1965, pl. II, 13, 15.

⁶⁸ E. Babelon et Th. Reinach, Recueil, général des monnaies grecques d'Asie Mineure, T.I, Pont et Paphlagonie, Paris, 1925, pl. XVIII, 2, 4-6.

⁶⁹ H.P.Frankfort, Fouilles d'Ai Khanoum, III, Mémoires de la délégation Archéologique Française en Afghanistan, T. XXVII, Paris, 1984, s. 107-116, pl. 9, pl. 14-24.

⁷⁰ E.Pottier et S.Remach, La nécropole de Myrina, Paris, Thonn, 1887, vol. 2, pl. XXXIII, XXXVI, XL.

⁷¹ R.Ghirshman, Terrasses Sacrées de Bard-e Néchandeh et Masjid-i Soialman, Mission de Susiane Mémoires de la délégation archéologique Iran, T. XVI, vol. I, vol. II, Paris, 1976, vol. II, pl. 60 g., Mls. 250, 259, 288, 289.

⁷² A. Stein, Old Routes of Western Iran, London, 1940, p. 141-143, pl. II.

ման մահի՞ծ: Փղոսկոն շքեղ կահույքի մանրամասներ հայտնաբերվել են պարթևական Նիսայում, որոնք, ըստ վերակազմության, եղել են գահավորակի և թախտի մասեր (Գ.Ա.Պուգաչենկովան գտնում է, որ դրանք պատկանել են Միհրդատ I-ին, մ.թ.ա. 171-138թթ.):⁷³

Միհրդատ II-ի (մ.թ.ա 123-88թթ.) դառնների դարձերեսին Արշակը պատկերված է նման րարդ ձևավորում ունեցող ոտքերով գահավորակի նստած,⁷⁴ իսկ Հրահատ III-ից (մ.թ.ա. 70-57թթ.) սկսած՝ թագավորները մշտապես պատկերված են նման գահավորակների վրա:⁷⁵

Հռոմեացիները ընդօրինակելով հունական կահույքի կերտվածքը, դրանք հարդարել են փայտե և մետաղե գեղակերպ (պլաստիկ) գարդատարերով: Ի տարբերություն հունականի՝ հռոմեական կահույքի որոշակի տեսակներ՝ աթոռներ, մահճակալներ ունեն ըրոնգե գանգակաձև, օղակաձև և այլ րարդ հնարանքի ոտքեր:⁷⁶ Ենթադրվում է, որ դրանք էտրուսկներից ընդունված տեխնիկական հնարքների ազդեցության արդյունք են: Ասկայն նկատի ունենալով դրանց պատրաստման ժամանակը և այն, որ այդօրինակ ոտքերով կահույքն Արևելքում վաղուց էր հայտնի, կարելի է մտածել, թե ոտքերի այդ հորինվածքը ընդօրինակվել է արևելյան կահույքից:

Անտիկ շրջանում կահույք պատրաստվում էր փայտից, քարից, մետաղից և ոսկորից: Վերջիններս կրկնում էին փայտե կահույքի ձևերը: Քարե կահույքը հանդիսավոր ընույթ ուներ և տեղադրվում էր հասարակական շենքերում ու հարուստների տներում:⁷⁷ Իրողություն է, որ VII-IVդդ. Աերծավոր Արևելքի երկրներում,⁷⁸ Հունաստանում⁷⁹ և էտրուրիայում⁸⁰ կահույքի մեջ օգտագործել են մետաղե զարդեր, սակայն դրանց զանգվածային կիրառությունը լայն տարածում ստացավ միայն հելլենիստական շրջանում:⁸¹ Իսկ ուշ հելլենիստական շրջանից սկսվում է նաև մետաղե կահույքի արտադրությունը, որի վառ արտահայտությունն է Հայաստանում հայտնաբերված վերոհիշյալ կահույքը: Իրերների թագավորը՝ որպես նվեր, Պոմպեոսին ուղարկում է ոսկե մահի՞ծ, սեղան և գահ:⁸²

Քարե և մետաղե կահույքի կիրառությունը մեծացավ հատկապես Դելոսում⁸³ և Իտալիայում,⁸⁴ հանրապետության վերջում և վաղ կայսրության շրջանում: Բայց մ.թ. I դ. աստիճանաբար նորաճող դարձավ փայտե կահույքը:⁸⁵ Պլինիոսը թվարկում է մի շարք ծա-

⁷³ Գ.Ա.Պուգաչենկова, Трон Митридата I из парфянской Нусы, ВДИ, 1969, № 1, с. 161-171, рис. 1-9.

⁷⁴ Նույն տեղում, էջ 164, 165, նկ. 6:

⁷⁵ Նույն տեղում, նկ. 6 ա, գ; Morgan De F. Manuel de numismatique Orientale, Paris, 1923-1936, նկ. 143, 3, 5-9, 12-14, էջ 141, նկ. 180-182, էջ 168-170:

⁷⁶ Դ.Կեզ, նշվ. աշխ., էջ 53-56, տախտ. 11, 140, 150, 152; P.Gusman, Pompei, La Villa-les moeurs-les arts, Paris, 1899, s. 117; A.de Ridder, Les bronzes antiques du Louvre, T.II, Paris, 1915, pl. 119, 3673; Richter G. Ancient Furniture. A history of Greek, Etruscan and Roman furniture, Oxford, 1926, fig. 299, 308-310.

⁷⁷ В.Д.Блаватский, Мраморный трон из Пантикулея, Советская Археология, 1957, № 2, с. 249. Durm f. Die Baukunst der Griechen. Leipzig, 1910, s. 463.

⁷⁸ H.S.Baker, նշվ. աշխ., էջ 224, նկ. 361, 362, Դ.Կեզ, նշվ. աշխ., էջ 29-31:

⁷⁹ Դ.Կեզ, նշվ. աշխ., էջ 46; Н.И.Соколовский, Деревообрабатывающее ремесло в античных государствах Северного Причерноморья, Москва, 1971, с. 87-89.

⁸⁰ Դ.Կեզ, նշվ. աշխ., էջ 50:

⁸¹ Robinson S., Couches and beds of the Greeks, Etruscans and Romans, Chicago, 1905, p. 42, 50-51; Соколовский Н.И., նշվ. աշխ., էջ 87, 92, 112.

⁸² Плутарх, Помпей, XXXIV, Сравнительное жизнеописание, т. II, Москва, 1963 (пер. Г.А.Стратановского).

⁸³ W.Deonna, Le mobilier délien. "Délos", XVIII, Paris, 1938, s. 1-63; Plin., Nat. Hist., XXXIV, 9, XXXII, 144, 151.

⁸⁴ Н.И.Соколовский, նշվ. աշխ., էջ 87; М.Е.Сергеев, Ремесленники древнего Рима, Л., 1968, с. 30.

⁸⁵ М. Е.Сергеев, նշվ. աշխ., էջ 30-33:

ռատեսակներ, որոնցից պատրաստում էին կահույք:⁸⁶ Այլ ժամանակ փայտամշակության տեխնիկան այնքան էր զարգացել, որ կահույք պատրաստում էին նաև ավելի էժանագին փայտից, ապա երեսպատում թանկարժեք փայտե նրբաշերտով: Ըստ Պլինիոսի՝ Հռոմում հյուսնը ուներ իր արհեստին անհրաժեշտ գբեթե բոլոր գործիքները:⁸⁷

Հայաստանում ևս կահույքի գյուտերը նորությամբ չեն: Ամենահին հայտնագործությունները վերաբերում են ուշ բրոնզի շրջանին: Գտնվել են Լճաշենի դամբարաններում և համարվում են թաղման մահիճներ:⁸⁸ Դրանք ուղղանկյունաձև մեծ թախտեր են՝ կլոր ոտքերով և կաշեփոկե հյուսածո մետատեղերով (1.2-1.5մX0.6-0.8մ): Նմանատիպ թախտեր հայտնի են Ցամաքաբերդի, Արթիկի,⁸⁹ Ռեդկին-լագերի⁹⁰ դամբարաններից: Ռեդկին-լագերի մահճի ոտքերը կարճ են և քառակուսի (բարձր.՝ 20սմ, երկ.՝ 1.23սմ, լայն.՝ 60սմ): Մի փոքր այլ է Օշականի⁹¹ վաղ երկաթի դամբարանում (№ 78) հայտնաբերված բազկաթոռի ձևը: Ցածր ոտքերը վերևում քառակուսի են, իսկ դեպի ներքև կլորանում և հաստանում են (55-77սմ): Նստատեղը ցանցաձև գործած կաշեփոկից է եղել: Ուշագրավ այս բազկաթոռը ևս համարվում է թաղման մահիճ:⁹²

Ուրարտական կահույքը ներկայացնող նյութերն ավելի առատ են: Կարմիր բլուրում գտնվել են վառված փայտե աթոռների մնացորդներ: Դրանք վերին և կենտրոնական մասերի բրոնզե հատվածներն են:⁹³ Խոշոր գահի բրոնզե, ոսկեզօծ ոտքեր են հայտնաբերվել Թոփրախ-կալեում,⁹⁴ հարդարված կենդանակերպ և այլ տիպի շքեղ քանդակներով⁹⁵: Ուրարտական բազկաթոռների (գահերի) վերաբերյալ մեզ պատկերացում են տալիս նաև Թոփրախ-կալեում և Կարմիր բլուրում գտնված ոսկե, արծաթե գարդարանքի առարկաները՝ մեդալիոններ և մահիկաձև կրծքազարդ, որոնց վրա պատկերված է գահին նստած աստվածուհի:⁹⁶ Առանձնակե հետաքրքրություն է ներկայացնում Սարգոնի պալատի պատերը հարդարող Մուսասիրի տաճարի թալանը ներկայացնող պատկերաշարը, որտեղ թալանված թանկարժեք իրերի շարքում հանդիպում է Սիսիանի գահը հիշեցնող շքեղակերտ մի գահավորակ, որի պատվանդանի ոտքերն աստիճանաբար բարակում են և ունեն հորիզոնական շրջանաձև օղակներ:⁹⁷

Լևարգոն Եբկբորդր Աշուր աստծուն ուղղած իր ծոն-մամակում, նկարագրելով Մուսասիրի տաճարից տարած թալան-ավարը (714թ.), հիշատակում է նաև փղոսկրե մահճակալի, արծաթ-ոսկեպատ մահիճի՝ ընդելուզված զանազան թանկարժեք քարերով, սեղանի և

⁸⁶ *Plin.*, Nat. Hist., XVI, 231-233.

⁸⁷ Նույն տեղում:

⁸⁸ *А.О.Мнацаканян*, Раскопки курганов на побережье оз. Севан в 1956г., СА, 1957, № 2, с. 147.

⁸⁹ *Т.С.Хачатрян*, Материальная культура древнего Артука, Ереван, 1963, с. 23.

⁹⁰ *F.Bayerms*, Untersuchungen über die ältesten, gräber-und Schatzfunde in Kaukassen, Berlin, 1885, s. 13.

⁹¹ *С.А.Есаян, А.А.Калантарян*, Ошакан, I, Основные результаты раскопок, 1971-1983 гг., Ереван, 1988, с. 103-104, 123, табл. СХІХ-СХХ.

⁹² Նույն տեղում, էջ 104, տախտ. СХVІІІ:

⁹³ *Б.Б.Пуотровский*, Искусство Урарту VІІІ-VІвв. до н.э., Л., 1962, с. 54, рис. 25.

⁹⁴ Նույն տեղում, էջ 44:

⁹⁵ Նույն տեղում, էջ 45-54, նկ. 11-24:

⁹⁶ *Б.Б.Пуотровский*, Искусство Урарту, էջ 84-85, նկ. 48-50:

⁹⁷ *Б.Б.Пуотровский*, Искусство Урарту, նկ. 10:

սև փայտե բազկաթռռի մասին:⁹⁸

Վաղ հայկական շրջանի կահույքի գյուտեր մեզ հայտնի չեն, սակայն այդ բացը լրացնում է Քսենոփոնը «Անաբասիս»-ում: Նա վկայում է, որ երբ հույները գրավեցին Տիրիբազոսի վոանը, նրա մեջ այլ իրերի թվում ավար վերցրեցին նաև «արծաթե ոտքերով մահիճներ ու ըմպանակներ»:⁹⁹ Նշված թախտերը, ամենայն հավանականությամբ, ունեցել են աքեմենյան կահույքի ձևերը և հարդարված են եղել նույն եղանակով:

Արտաշատից, Սիսիանից, Երևանից, Մրենից հայտնաբերված կահույքի մանրամասները և կավե արձանիկների կահույքի պատկերները պատկերացում են տալիս մ.թ.ա. II դ.-մ.թ. II դ. սիջև ընկած ժամանակաշրջանի շքեղ կահկարասու մի քանի տեսակների մասին: Թիկնակով գահ, ինչպես վերը տեսանք, ուրարտական շրջանում արդեն գործածական էր: Սիսիանի գահավորակը բազկաթռռ է, իսկ Երևանից արմունկները հենելու հորիզոնական ծողեր չունի: Ինչ վերաբերում է կավե արձանիկներին պատկերված գահերին, դրանք բազկաթռռներ են, սակայն պատկերների ճակատային լինելու պատճառով մանրամասները հստակ չեն, ուստի դժվար է որևէ պարզաբանում տալ դրանց կառուցվածքի վերաբերյալ:

Մովսես Խորենացին Արտաշեսի թաղման արարողությունը նկարագրելիս նշում է, **«Դագաղըն էին, ասէ, ոսկեղէնք, գահոյքն և անկողինքն ընկեղեայ և պատմութանն մարմնովն՝ ոսկեթել. թագ կապեալ ի գլուխն, և գէն ոսկով առաջի եղեալ և զգահոյիւքն շուրջ՝ որդիքն և ընտանիքն ազգականացն...»**¹⁰⁰

Ազաթանգեղոսը հիշատակում է, որ Տրդատը արքունիքից ոսկեջրած գահավորակներ է ուղարկում Հռիփսիմեին (III դ.): **«Եւ անդէն յարքունուստ վաղվադակի ոսկիապատ գահաւորակս սպասաւորօք հանդերձ հասուցանէին առ դուրս հնձանին, ուր էին վանք նոցա արաաքոյ քաղաքին»**:¹⁰¹ Հայաստանի վերոհիշյալ գահերն իրենց ձևերով թերևս նման են սելևկյան դրամների վրա պատկերված գահերին, որոնք ավելի ցածր են և չունեն արմնկակալներ, ուստի դրանց առջև ոտքեր դնելու համար ցածր աթոռակ չի դրվել:¹⁰²

Կարմիր բլուրի՝ աթոռի գյուտից պարզ երևում է, որ Սիսիանի տիպի բարձր աթոռները վարլուց էին գործածական: Այն իր ամմիջական աղբյուրներն ունի Պոմպեյից և այլ վայրերից հայտնաբերված հռոմեական աթոռների ձևերի¹⁰³ հետ (մ.թ.ա. II դ.-մ.թ. I դ.):

Գահը, բազկաթռռ, եթե զերազանցապես հանդիսավոր-պաշտոնական ընդունելությունների համար էր, ապա թախտը (մահիճը) կահույքի ամենամահրաժեշտ տեսակներից մեկն էր: Սիսիանի թախտը, ճիշտ է, բավականին շքեղ տեսք ունի, սակայն իր շքեղությամբ զիջում է կավե արձանիկների մի խմբի վրա պատկերված թախտին: Վերջինիս ոտքերի կենտրոնական գոտին հարդարված է ծաղկաշղթայածև զարդով: Թախտը տարածված էր Հին Արևելքում (Եգիպտոսում), Հունաստանում, Իտալիայում և այլուր: Այն ոչ միայն շքեղ կահույք էր, այլև օգտագործվում էր հանգստանալու, քնելու, ճաշելու, խնջույքների ժամանակ (Ար-

⁹⁸ И.М.Дьяконов, Ассииро-вавилонские источники по истории Урарту, ВДИ, 1951, № 2, с. 332.

⁹⁹ Անաբասիս (թարգմ. Ս.Կրկյաշարյանի), Երևան, 1970, IV, IV, 20, 21 (էջ 94):

¹⁰⁰ Մովսես Խորենացի, II, 60:

¹⁰¹ Ազաթանգեղայ, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1983, § 166:

¹⁰² Г.А.Пугаченкова, նշվ. աշխ., նկ. 6 և, г; 8.

¹⁰³ Д.Кос, նշվ. աշխ., նկ. 140, 150:

տաշատի կավե արձանիկներից մեկի վրա, կիսապառկած տղամարդու ծեռքին կանթարոս կա): Հույները հանգուցյալին տանից մինչև գերեզման տանում էին մահճի կամ դիակառքի վրա, որով և թաղում էին:¹⁰⁴ Դատելով Լճաշենի, Արթիկի, Ցամաքաբերդի, Ռեդկին-լագերի և Օշականի թաղման ձևերից կարելի է ենթադրել, թե այդ սովորությունը տարածված էր և Հայաստանում: Սիսիանի դամբարանում դիակիզումից հետո մոխիրը լցրել են կավե դագաղի մեջ, դրել թախտին: Թախտը Արևելքում օգտագործվում էր նաև պեսոական կարևոր որոշումներ ընդունելիս, կիսապառկած կամ թիկնած:¹⁰⁵

Թանգ-ի Սարվակի մ.թ. 200թ. թվագրվող պարթևական բարձրաքանդակի վրա պատկերված է թագավորը՝ դափնեպսակը ծեռքին (իշխանության խորհրդանիշը), իր վասալների հետ, թախտին կիսապառկած:¹⁰⁶ Այս նույն սովորությունն ունեին և հույներն ու հռոմեացիները:¹⁰⁷

Թախտին կիսապառկած դիրքով մնալու համար, ինչպես վեայում¹⁰⁸ են գրավոր աղբյուրներն ու Հայաստանում հայտնաբերված կավե արձանիկների պատկերները, եղել են ուսուցիչ ձևավորված շքեղ բարձեր:

Հայաստանում գահավորակի և թախտի առջև, ոտքերի տակ դրվող ցածր աթոռակներ օգտագործել են դեռևս ուրարտական շրջանում: Այն հետագայում լայնորեն տարածվել է ոչ միայն հետուրարտական Հայաստանում, այլև ամիողջ անտիկ աշխարհում: Թեև ուրարտական շրջանից հետո՝ մինչև մ.թ.ա. II դ., Հայաստանի անտիկ շրջանի կահույքն իրար հետ կապող փաստական նյութեր չունենք, սակայն կասկածից վեր է, որ նախորդ շրջանի ավանդույթները շարունակվել են և հետագա դարերում:

Կնշանակի՝ կահույքագործությունն ու նրա հետ կապված արհեստները գտնվել են զարգացման բարձր մակարդակի վրա: Ուսումնակիրությունները ցույց են տալիս, որ անտիկ դարաշրջանում ավանդական հնարները հարստանում էին հելլենիստական առևտրավոր տեխնոլոգիաներով: Կահույքագործության մեջ լայնորեն կիրառվում է հաստոցը: Ակնհայտ է, որ Սիսիանի, Երևանի բարդ ձևավոր ոտքերով, Մրենի մահճի նման գլխատեղի երեսպատման քանդակազարդ հարդարատարր ունեցող և աղբյուրներում հիշատակվող արծաթե կամ ոսկեջրած կահույքի արտադրությանը, բացի հյուսնից, մասնակցում էին և մետաղագործության, հատկապես գեղարվեստական մետաղի տաղբեր բնագավառներում հմտացած արհեստավորներ:

Մետաղագործությունը Հայաստանում երևան է եկել V-IV հազարամյակում և արդեն ուրարտական շրջանում հասել է զարգացման բարձր աստիճանի: Այդ են վկայում ինչպես ասորեստանյան տեքստերը, այնպես էլ հնագիտական նյութերը: Ուրարտական մետաղե արտադրանքը արտահանվել է դեպի հյուսիս՝ Մայկուպ (Կելերմես), Աիդիա, Աիջազետք (Կարքեմիշ, Ասորեստան), Մարաստան, Իրան, Էգեյան աշխարհ, Էտրուրիա:¹⁰⁹ Հայաստանն ուներ

¹⁰⁴ *Н.И. Соколовский*, *ИЗВ.* աշխ., էջ 90:

¹⁰⁵ *Г.А. Пугаченкова*, *ИЗВ.* աշխ., էջ 170:

¹⁰⁶ *R. Ghirshman*, *Iran Parthians and Sassanians*, Thames and Hudson, 1962, p. 54, fig. 67.

¹⁰⁷ *Д. Кеç*, *ИЗВ.* աշխ., էջ 57:

¹⁰⁸ *Փավստոսի Բիզանդացու*, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1987, IV, 2:

¹⁰⁹ Այդ մասին տես՝ *Б.Б. Пиотровский*, *Ванское царство*, с. 161-164, գրականությունը նույն տեղում:

երկաթի, սղնձի, ոսկու, կապարի, անագի և այլ հանքավայրեր:¹¹⁰ Հունքի առկայությունը բազա է ստեղծել մետաղագործության հետագա զարգացման համար:

Արտաշատը՝ լինելով առևտրական և արհեստագործական խոշոր քաղաք, կահույքագործության հիմնական կենտրոններից մեկն էր: Այդ է փաստում կահույքի բարդ, ձևավոր ոտքեր ձուլելու գիպսե երկփեղկանի կաղապարի մի փեղկի գյուտը (պահպ. մասի երկ.՝ 25սմ, զանգակածև ուռուցիկ մասի տրամագիծը՝ 10սմ) Արտաշատի VIII բլրի առաջին շինարարական շերտում (մ.թ.ա. 189/188թթ.-մ.թ. 58թ.):¹¹¹ Անտիկ շրջանի նման կաղապար ուրիշ վայրերից մեզ հայտնի չէ: Կաղապարի գյուտը խոսում է վկայությունն է Հայաստանում գեղարվեստական բրոնզ ձուլելու զարգացածության մասին: Հայաստանը մ.թ.ա. II-I դարերում ուներ արհեստաճյուղի այդ բնագավառում իր կողմից մշակված փորձ ու ավանդույթներ: Հայաստանի անսփյլ շրջանի հուշարձաններում, մասնավորապես Արտաշատում¹¹² և Սիսիանում¹¹³ հայտնաբերվել են գեղարվեստական մետաղի բարձրարվեստ շատ նմուշներ,¹¹⁴ հալոցներ, տարբեր տիպի գարդեր ձուլելու կաղապարներ և այլն, որոնք գալիս են հաստատելու մեր պատմիչների վեպությունները: Ազաթանգեղոսը, խոսելով հեթանոսական աստվածների մասին, ասում է. **«...Ճարտար ձեռքերով սարքած արձաններ են, մի քանիսը փայտ են, ուրիշները՝ քարե, սղնձե, արծաթե կամ ոսկե»:**¹¹⁵ Նա նշում է նաև դրանց պատրաստման եղանակները, որ **«ոմանք կոփածո են, ուրիշները՝ կոածո, ոմանք խարտոցած, ուրիշները՝ ծուլածո...»:**¹¹⁶

Սիսիանի գահավորակը, Արտաշատի կաղապարը և բոլոր մյուս գտածոները թույլ են տալիս ասելու, որ տեղացի կահույքագործ վարպետները ոչ միայն հմուտ և ճարտար էին իրենց արհեստում, այլև ունակ բավարարելու Հայոց արքունիքի և վերնախավի աճող նրբաճաշակ պահանջարկը:

ԱՇՏԱՆԱԿՆԵՐ

Լուսավորության միջոցներից առանձնակի ուշադրության արժանի գտածո աշտանակները երկուսն են: Մեկը երկաթից է, վատ պահպանված: Մեզ հասել է միայն առանցքի ծողը ոտքերին միացնող հատվածը: Մյուսը, որը համեմատաբար լավ է պահպանված, պատրաստված է երկաթե միջուկի վրա բրոնզե թիթեղ փաթաթելու և գոդելու

¹¹⁰ Նույն տեղում, էջ 164:

¹¹¹ Ժ.Դ.Խաչատրյան, Ա.Գ.Կանեցյան, Արտաշատի VIII բլրի շերտագրությունը, ԼՀԳ, 1974, № 9, էջ 76, 80:

¹¹² Բ.Ն.Առաքելյան, Ակնարկներ, տախտ. XCIII, XCIV, XCVI, XCVIII, *Б.Н.Аракелян*, Арташат I, Основные результаты раскопок 1970-1977 гг., Ереван, 1982, табл. XLIII-XLV, Ժ.Դ.Խաչատրյան, Հայաստանում հայտնաբերված արևմտահռոմեական մետաղյա առարկաներ, ԼՀԳ, 1984, № 10, էջ 73:

¹¹³ *Ж.Д.Хачатрян*, Художественные изделия из серебра эллинистического времени, II Международный симпозиум по армянскому искусству, Ереван, 1978, с. 1-11. Ժ.Դ.Խաչատրյան, Հայաստանի անտիկ շրջանի մեդալիոնները (մ.թ.ա. II դ.-մ.թ. I դ.). ԼՀԳ, 1978, № 5, էջ 46-56, տախտ. I, II, *Zh. D.Khachatryan*, Silver bowls and basins of Armenia in the late Hellenistic Period, *Iranica Antiqua*, vol. XXIV, 1989, p. 297-308, pl. I-II.

¹¹⁴ *Ж.Д.Хачатрян*, Гарни, V, Античный некрополь (результаты раскопок 1956-1976 гг.), Ереван, 1976, с. 105-106, рис. 41, табл. XXI.

¹¹⁵ *Ազաթանգեղոս*, § 71:

¹¹⁶ Նույն տեղում, § 522:

հնարանքով: Երկաթե միջուկի քայքայումն էլ պատճառ է դարձել բրոնզե թիթեղի խաթարմանը: Ձողի վերին ծայրում ամիացված է բրոնզե ժանձաղ ափսե, որում և սյրվել է յուղը (ծեթը): Ներքևում ձողը հենվում է գեղեցիկ ձևավորած երեք կենդանաթաթ ոտքերի վրա: Այն հիմքում ունի եռանկյունի թիթեղ՝ սուր ծայրերով ուղղված դեպի ոտքերի կենտրոն: Թիթեղի տակից դեպի ոտքեր դուրս են գալիս փորագիր, աստիճանաբար վեր բարձրացող տերևազարդեր: Աինչև ծունկ հասնող ձողը կեղծ վոլյուտայի ձևով ետ ու առաջ է ծալվում: Կճղակը ուղիղ կենտրոնում ունի ակիս:

Հայաստանում աշտանակների գործածությունը հայտնի է տակավին ուրարտական ժամանակներից: Ուրարտական գեղեցիկ ձևավորված աշտանակներ հայտնաբերվել են Թոփրախ-կալեում,¹¹⁷ Կարմիր բլուրում¹¹⁸ և այլ վայրերում: Դրանց վերին մասում զետեղված է թաս՝ հենված առյուծի կամ բաղի բերանից դուրս եկող ցլի կճղակների: Հետուրարտական շրջանում հնագիտական գտածոներում աշտանակներ արդեն չեն հանդիպում, համեմայն դեպս մեզ հայտնի չեն: Դրանք կրկին հանդես են գալիս մ.թ.ա. I դարում: Այդ շրջանի աշտանակներ հայտնաբերվել են նաև Արտաշատում, Գառնիում, Շիրակում, Կարսի մարզի Նախ-ճավան¹¹⁹ գյուղում: Վերջինս գտնվել է հողային աշխատանքների ժամանակ: Ի.Ա.Օրբելուն հաջողվել է տեսնել, չափագրել ու լուսանկարել գտածոն: Պահպանվել է միայն աշտանակի ոտքը: Այն ադեղնաձև իջնում և պարուրածն պտտվելով միանում է գեղաքանդակ, ճկուն ծալված այծի ոտքին, որի կճղակը դրված է դառարկ խարսիկի վրա: Պարուրածն, վոլյուտան ծածկված է ականթի տերևով: Կ.Վ.Տրևերը Նախճավանի աշտանակի ոտքը համեմատում է Հերկուլանումից գտնված աշտանակների հետ, հանգամանալից քննարկում զարդաների ոճական առանձնահատկությունները և հայտնում, որ Նախճավանի աշտանակի չէր կարող մ.թ. II դարի սկզբից ուշ լինել:¹²⁰ Թվագրում է Օգոստոսյան շրջանով: Նախճավանի աշտանակի մանրամասները առավել հաճախակի հանդիպողներից են հունա-հռոմեական¹²¹ հուշարձաններում, ուստի շատ հավանական է, որ այն ունի իտալիկյան կամ էտրուսկյան ծագում: Վերջիններս կերտում էին գործնական և բարձրաճաշակ աշտանակներ՝ իրենց մշակութային համապատասխան: Այդ և էտրուսկյան բրոնզե մյուս ստեղծագործությունները մեծ ազդեցություն ունեցան հռոմեական գեղարվեստական բրոնզի վրա:¹²²

Գառնիի աշտանակը երկաթից է և պարզ կառուցվածք ունի: Գտնվել է մ.թ. II-III դդ.

¹¹⁷ *C.F. Lehmann-Haupt*, Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens "Abhandlungen der Königl. Gesellschaft zu Göttingen Phil.-Hist. Kl", IX, 3, 1906, s. 93; Zeichn 63; *Б.Б. Пуотровский*, Искусство Урарту, А., 1962, с. 55, рис. 26, *Е. Акургал*, Урартäische und Altiranische Runstrentren, Ankara, 1968, s. 34, 53, 54, 56, 70, Tab. XXXIII_{a,b,c,d}, XXXIV_a.

¹¹⁸ *Б. Пуотровский*, Кармир-блур I, Ереван, 1950, с. 69-70, рис. 42.

¹¹⁹ *К.В. Тревер*, Бронзовая ножка канделябра из Нахчавана ("Известия российской академии истории материальной культуры"), Т. I, Петербург, 1941, с. 261-264; *Ճ.Ղ. Խաչատրյան*, Հայաստանում հայտնաբերված արևմտահռոմեական մետաղյա առարկաներ, ԼՀԳ, 1984, № 10, էջ 73, աղ. 124:

¹²⁰ *К.В. Тревер*, նշվ. աշխ., էջ 261-264.

¹²¹ Նույն տեղում, էջ 263, 264; *H.W. Wolters*, Catalogue of the bronzes, greek, roman and etruscan in the British Museum, London, 1899, № 774; *F. Magi*, Bronzi aggeti van, La raccolta Benedetto, Guglielmi nell museo gregonano etrusco, parte II, Città del Vaticano, 1941, s. 50, 177, tav. 50.

¹²² *Д. Кос*, Стала мебели, Будапешт, 1981, с. 50.

շերտում:¹²³ Այն պատրաստված է կոելու եղանակով: Քառանկյուն ծողի վերին մասն ավարտվում է թասով, իսկ ներքևինը նստած է ոտքերի միացման հատվածում արված եռանկյունաձև հիմքի վրա, որտեղից էլ տափակ ոտքերը, հորիզոնական և ապա ղեպի վեր ձգվելով, ծունկ են տալիս և կենդանու ոտքի նման իջնում, ավարտվում ոլորվող վերջավորություններով:

Գառնիի աշտանակն, անշուշտ, ներմուծված աշտանակների տեղական պարզ ընդօրինակությունն է: Գառնիի աշտանակի նման տափակ ոտքերով երկաթե և բրոնզե աշտանակներ հայտնաբերվել են նաև Մինգեչաուրի կարասային թաղումներում:¹²⁴ Մինգեչաուրի գտածոներից մեկն ունի ձևավոր ոտքեր, վերին մասում՝ թաս: Կ.Վ.Տրևերն իրավամբ դրանք համարում է ներմուծված աշտանակների տեղական ընդօրինակություն:¹²⁵ Բրոնզե և երկաթե աշտանակները լայն տարածում ունեին անտիկ աշխարհում: Հայտնի էին հատկապես իտալիկյան և էտրուսկյան աշտանակները, որոնք ունեին գեղեցիկ ձևավորում և հարդարված էին տարրեր տեսակի մանր զարդաքանդակներով:¹²⁶ Կտրվածքում կլոր ծողերը մեծ մասամբ կոում են առևակոսներ: Աիսիանի աշտանակի ոտքերը որոշակի նմանություն ունեն Պրիենայում¹²⁷ և Պոմպեյում¹²⁸ գտնված, ինչպես նաև Լուվրում¹²⁹ և Քեմբրիջում¹³⁰ պահպանվող նմուշների հետ, և այն կարելի է համարել ներմուծված իտալիկյան աշտանակների ընդօրինակություն: Թվագրում է մ.թ.ա. I դարով: «Ոսկիվ զարդարված աշտանակների...», «հրարորորք աշտանակներ»-ի մասին վկայում է Ագաթանգեղոսը (§ 159, 750):

¹²³ *Ք.Ն.Առաքելյան*, Ակնարկներ Հին Հայաստանի արվեստի պատմության (մ.թ.ա. VI-մ.թ. IIIդ.), Երևան, 1976, էջ 87, տախտ. CV₂:

¹²⁴ *Դ.Ի.Իոնե*, Мингечаурские кувшинные погребения с оружием, Краткие сообщения института истории и материальной культуры, вып. 60, 1955, с. 59, рис. 23, 5; *Т.И.Голубкина, М.М.Расулова*, О связях древних кавказских албанцев со странами древнего мира, "Ученые записки", Аз. Гос. университета, Серия истории и философии, 1967, № 3, с. 81, табл. I, 2.

¹²⁵ *К.В.Тревер*, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании (IVв. до н.э.-VIIв.н.э.), М.-Л., 1959, с. 148, рис. 6.

¹²⁶ *F.Magi*, նշվ. աշխ., tav. 50, 2a, 3a, 4a և այլուր.

¹²⁷ *Th. Wiegand und H.Schrader*, Priene, Berlin, Georg Reime, 1904, s. 383, alb. 484.

¹²⁸ *A. Mau*, Pompeii in Leben und Kunst, Leipzig, 1908, fig. 217; *E.Pernice*, Gefässe und Geräthe aus bronze, Die Hellenistische Kunst in Pompeii, Band IV, Berlin und Leipzig, 1925, Verlag von Walter de Gruyter, s. 47, 49, 54, 55, alb. 58, 59, 61, 70.

¹²⁹ *A. de Ridder*, Les bronzes antiques du Louvre, Paris, 1915, Tome II, pl. 113, № 3173, pl. 112, № 31, 54, 3155, 3159, 3161, 3162.

¹³⁰ *G.M.A.Richter*, Catalogue of Greek Antiquities Dumbarton Oaks collection, Cambridge, 1956, p. 43, pl. XVIc.